

A tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás

KOJANITZ LÁSZLÓ

Biztos, hogy sokan már a címet elolvasva felszisszennek, mert elhibázott törekvésnek tartják a hagyományosan ismeretközpontú tantárgyként elfogadott történelmet a képességfejlesztés pedagógiájával "megfertőzni". Téves fejlesztési elképzelésnek tekintik ezt, sőt az egész történelemtanítás eredményessége és presztízse elleni támadást látnak benne, éppen akkor, amikor a politikai változások lehetővé teszik az ismeretanyag korábbi torzulásainak a kijavítását. A "képességfejlesztés" kontra "biztos ismeretek szerzése" típusú vita sokszor és sokféle formában fel fog még lobbani az új történelmi programok és taneszközök megjelenésével. A vitákon – remélhetőleg – világossá fog válni, hogy az egymással szembeesülő nézetek mögött egész felfogásrendszerek húzódnak meg. Az, ha valaki a képességfejlesztést vagy ha az ismeretek elsajátítását helyezi munkájának a középpontjába nemcsak didaktikai tapasztalatok és meggyőződések kérdése, hanem szerepet játszanak abban a történelem és a történelemtanítás társadalmi funkciójával, illetve a tanár szerepével kapcsolatos értékviszáltságok is. Sőt ezek az igazán döntő tényezők.

Ha ezeket a háttérben meghúzódó paradigmatiszta véleménykülönbségeket nem hozzuk a felszínre, akkor a képességfejlesztéssel kapcsolatos szakmai viták a mindennapi gondolkodás színvonalán ragadhatnak meg. Módszertaninak beállított kifogásokkal lehet ez utóbbi esetben támadni olyan elképzeléseket, amelyek történelem- és műveltségfelfogása ellentétes a kritikussal. Úgy gondolom fontos ezen kérdések nyilvános megvitatása. Talán sikerül bebizonyítani, hogy a hazai történelemtanítás politikai okokból történő eltorzítását nemcsak a hamis tények vagy a kifacsart analógiák és szemléleti megközelítések jelentik, hanem a leckeszerű felmondás követelményének a túlsúlyra jutása is. Egy pluralisztikus társadalomban az egyoldalúan ismeretközpontú történelemtanítás anakronisztikussá kell, hogy váljék, mivel a történettudomány nem fog szolgáltatni, a társadalom pedig nem fog igényelni egy "egyen" ismeretanyagot anélkül, hogy a fiatalok, például a különböző vélemények közötti önálló tájékozódás és ítéletalkotás képességét meg ne szerezték volna. Ez a cikk azonban nem az általános kérdések taglalásával kíván foglalkozni, hanem a képességfejlesztés tervezési gyakorlatába szeretne bepillantást nyújtani.

*

Szeretném leszögezni, hogy a tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás és az ismeretközpontú történelemtanítás között nem az a különbség, hogy folyik-e a gyerekek önálló tevékenykedtetése az órákon vagy sem. Ma már csak a középiskolák néhány történelemtanára engedi meg magának azt a luxust, hogy a tanulók órai tevékenységét a felelésre és a tanári előadás jegyzetelésére szűkítse le.

Az általános gyakorlatban régóta polgárjogot nyertek a tanulói önállóságot és aktívást igénylő feladattípusok. Ha viszont azt vizsgálják meg, hogy az egyes tanulók mennyi időt töltenek az órákon aktív tanulással, vagy azt, hogy az összidőhöz képest hány perc telik a történelemórákon önálló tanulói munkákkal, már sokkal kedvezőtlenebb a kép. Kétségtelen, hogy a korábban használt tantervek és taneszközök is tartalmaztak a képességekre vonatkozó követelményeket, önálló munkát igénylő feladatokat. Mégis tudjuk, hogy a történelem azon tantárgyak körébe tartozik, amelyet a közvélemény szerint "csak meg kell tanulni". Értsd, ha valaki elég szorgalmas ahhoz, hogy leüljön a tankönyvet magolni, és viszonylag jó a memóriája, eredményes lehet e tárgyból. A meghirdetett célok és a mindennapi gyakorlat közötti ellentmondások arra vezethetők vissza, hogy a tantervek, a taneszközök és a követelmények megtervezésekor, készítése közben és ellenőrzésekor elsősorban az ismeretközpontú történelemtanítás elvei és szempontjai érvényesülnek, s a képességfejlesztés csak egy kiegészítő, alkalmanként mint feltételi folyamat jelent meg. Pedig a képességfejlesztés hatékonysága csak úgy biztosítható, ha aközben a folyamatosság és az egymásra épülés kritériuma maradéktalanul érvényesül. Az időnként elvégzett önálló feladatok, vagy a már régóta ismert feladattípusok azonos szinten történő ismételtetése nem képességfejlesztés. Ennek elkerülése pedig csak úgy lehetséges, ha az ismeretanyagok kiválasztásától a taneszközök készítésén át az érettségi feladatok megtervezéséig központi, meghatározó szemponttá válik a képességfejlesztés követelménye. Ez utóbbi esetben beszélhetünk tevékenység- és képességcentrikus történelemtanításról.

Megoldható-e ez úgy, hogy a történelmi ismeretanyag mennyisége, színvonala vagy koherenciája ne szenvedjen csorbát? Igen, de ehhez az szükséges, hogy a pedagógus képes legyen átstrukturálni a maga tárgyi és pedagógiai tudását a hatékony képességfejlesztés igényeinek megfelelően. Ez meggyőződést és kitartást igénylő tanulási folyamat. Milyen kérdésekre kell választ adnia annak, aki erre vállalkozik? Mi az, hogy történelmi műveltség, ha nem ismeretekben, hanem képességekben gondolkodom? Hogyan lehet e képességeket tevékenységekben leírni, strukturálni, fejlesztési tervekbe összeállítani? Hogyan lehet koherens ismereteket sokrétű tanulói feladatokon keresztül közvetíteni? Miként lehet a tanulók közötti differenciálást a feladatok tervezése és az órai munkák megszervezése által lehetővé tenni? Hogyan ellenőrizzem és értékeljem a gyerekek teljesítményét, ha a képességfejlesztés elvét is alkalmazni akarom, illetve, ha az ismeretsajátítás módjával is összhangba akarom hozni? Természetesen ezekkel a példaként leírt kérdésekkel csak a felmerülő problémák sokrétűségét akartam illusztrálni, a megoldandó problémák sora vég nélkül folytatható. Az állandó problémamegoldási készséget az is próbára teszi, hogy a tanítás ezen módja sokkal több buktatót rejt, mint egy hagyományos gyakorlat. A kudarcok esetén sokszor érzem úgy az embereim, hogy ha (fele annyi energiával) a tanári előadásnak és kérdve kifejtésnek adott volna teret, jobban járt volna. Új dologba belevágni persze azt jelenti, hogy többlet munkát és többlet rizikót kell vállalni együttesen. Viszont serkentőleg hathat az, hogy a tanár valódi teljesítményként élheti át munkáját, s amit megold, az tartós eredményt jelent, arra a továbbiakban is építeni lehet.

Számomra a képességfejlesztés pedagógiájának adaptálása a történelemtanításban az utóbbi hat év legfontosabb feladatát jelentette. Nagyon sok önálló fejlesztést is elvégeztem és kipróbáltam, most azonban (a fent elmondott problémák megoldásának illusztrálására) egy olyan próbálkozást mutatok be, amelynek során megkíséreltem a Történelem az angol nemzeti alaptantervben című dokumentum képességekre vonatkozó követelményeit a gyakorlatban alkalmazni.

Azt szeretném érzékeltetni, mit tehet egy történelemtanár akkor, ha olyan nemzeti

alaptanterv áll a rendelkezésére, amely a képességfejlesztés követelményeit komolyan veszi. Ennek alapján miként és milyen szempontok szerint bonthatja le a követelményeket egy adott tanulási szakasz megtervezéséhez? Hogyan tervezheti meg és készítheti el a kitűzött céloknak megfelelő feladatokat és taneszközöket? Mit jelent az órai munka megtervezése, ellenőrzése és értékelése ilyen feltételek mellett?

A kiindulópontom az angol nemzeti alaptanterv történelmi része volt. Ennek az oktatási dokumentumnak a részletes ismertetése egy külön tanulmányt is megérne. Azt hiszem szükség is lesz majd rá, mivel ez a munka példaértékű lehet a mi számunkra abból a szempontból, hogy miként lehet egy ilyen típusú kerettanterv egyszerre egy pontos jogi dokumentum és a magas színvonalú pedagógiai kultúra és tudás alapforrása a tanárok számára. A mostani témát tekintve az adja meg az érdekességét, hogy a 10 és 18 év közötti korosztály számára úgy írja le a követelményeket, hogy az megfelel a képességfejlesztés elvének és gyakorlatának. A követelményeket háromféle szempont szerint csoportosítva, a fejlődési fokozatokat jól érzékeltető tevékenységsorok formájában írja le.

Az angol nemzeti alaptanterv történelemből

A TÖRTÉNELMI MEGÉRTÉS FEJLESZTÉSE

1. Egy konkrét eseménysorozat pontos bemutatása.

Egyes személyek vagy csoportok konkrét tetteinek a megokolása.

2. Tárgyak, fényképek időrendbe állítása.

A jelen és a múlt közötti különbségek megfogalmazása.

Megoldási javaslatok megfogalmazása arra vonatkozóan, hogy a múltban az emberek miért azt tették, amit tettek.

3. Változások bemutatása egy-egy történelmi korszakon belül.

Különbségek megfogalmazása a múlt egyes korszakai között.

Több lehetséges javaslat közül a megfelelő ok kiválasztása bizonyos történelmi eseményekkel, változásokkal kapcsolatban.

4. Annak felismerése, hogy bizonyos idő elmúltával vannak dolgok, amelyek megváltoznak és vannak, amik nem.

Egy történelmi periódus többoldalú bemutatása.

Annak tudatosodása, hogy a történelmi eseményeknek általában egyszerre több oka és következménye van.

5. A különböző típusú történelmi változások (gyors, fokozatos; helyi, országos stb.) megkülönböztetése.

Különböző típusú okok és következmények (politikai, társadalmi; rövid távú, hosszútávú stb.) megkülönböztetése.

Annak bemutatása, hogy egyes történelmi események különböző aspektusai hogyan fűgnek össze egymással.

6. Annak tudatosodása, hogy a változás és a fejlődés nem azonos

Annak megismerése, hogy a különböző okok és következmények egymástól eltérő jelentőségűek.

Annak leírása, hogy egy történelmi situációban miként különböztek egymástól az emberek véleményei, nézetei.

7. Annak tudatosodása, hogy a történelmi változások csak komplex módon értelmezhetők.

Annak bemutatása a történelmi eseményekben szerepet játszó tényezők, okok miként függnek össze.

Annak tudatosodása, hogy az emberek eltérő nézetei, magatartása gyakran a konkrét körülményeikkel állnak összefüggésben.

8. Annak bemutatása, hogy a történelmi eseményekben szerepet játszó okok egymáshoz viszonyítva mekkora jelentőséggel bírnak.

Annak megértése, hogy az emberek nézetei, magatartása, körülményei eltérőek a komplex történelmi situációkban.

Annak megértése, hogy miként függhetnek össze a történelmi események okai, következményei és a benne résztvevők szándékai.

Annak a kérdésnek a megmagyarázása, hogy egyes személyek nézetei, magatartása nem szükségszerűen egyezik meg annak a csoportnak a véleményével, amelyikhez tartoznak.

9. Annak megértése, hogy a komplex történelmi situációk leírása, elemzése és magyarázata bonyolult feladat, amelyet ritkán lehet egyértelmű válaszokkal lezárni.

A TÖRTÉNELMI FORRÁSOK HASZNÁLATA

1. Olyan információk bemutatása, amelyeket valamilyen történelmi forrásból merített.

2. Annak felismerése, hogy a történelmi források serkenthetik és elősegíthetik a múltra vonatkozó kérdések megválaszolását.

3. Következtesen történelmi források alapján.

4. A különböző történelmi forrásokból származó információkat rakja össze.

5. Annak ismertetése, hogy a rendelkezésre álló történelmi forrás mennyire alkalmas a vizsgált kérdés megválaszolásához.

6. Hasonlítsa össze a rendelkezésre álló forrásokat aszerint, hogy az éppen vizsgált probléma megoldásához melyik a legmegfelelőbb.

7. Ítélje meg a források hitelességét és értékét a keletkezési körülmények alapján.

8. Annak bemutatása, hogy még egy bizonyíthatóan nem hiteles forrás is bizonyos mértékig alkalmas lehet arra, hogy információkat szerezzünk belőle.

9. Annak megértése, hogy egy forrás értékét mindig az dönti el, hogy milyen kérdésre akarunk választ adni a segítségével.

10. A történelmi tények természetével kapcsolatos problémák bemutatása közben annak tudatosulása, hogy a történelmi források alapján megfogalmazott állítások lehetséges, hogy a későbbiekben tévesnek bizonyulnak.

A TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEK BEMUTATÁSA

1. Annak megértése, hogy vannak olyan történetek, amelyeknek valóban élt személyek a szereplői és vannak, amelyek képzeletbeli

szereplőkről szólnak.

2. Annak tudatosulása, hogy a múltban lezajlott eseményekről egymástól eltérő tartalmú bemutatások is létezhetnek.

3. Különbség tétel a tények és a vélemények között.

4. Annak megértése, hogy a megfelelő mennyiségű forrás hiánya a múlt egyes korszakairól vagy eseményeiről arra vezethet, hogy ezekről egymástól eltérő vélemények és ismertetések készülhetnek.

5. Annak felismerése, hogy a múlttal kapcsolatos elképzelések, még azok is, amelyek széleskörűen elterjedtek, nem mindig felelnek meg a valóságos tényeknek.

6. Annak bemutatása, hogy bizonyos történelmi ismertetések tartalma mennyire függ össze a rendelkezésre álló források közül melyikre támaszkodik elsősorban.

7. Mutassa be egy történelmi eseménnyel kapcsolatban készült eltérő tartalmú ismertetések erős és gyenge pontjait.

8. Mutassa be, hogy az egyén nézetei és személyes körülményei milyen hatással lehetnek arra, amit bizonyos történelmi eseményekről mond.

9. Magyarázza meg, hogy a különböző csoportok, társadalmi rétegek miért közelíthetnek meg és értékelhetik egymástól eltérő módon történelmi eseményeket és személyeket.

10. Annak megértése, hogy a történelmi események bemutatása nem egyszerű dolog, ha a lehető legobjektívabb eredményre törekszünk.

E követelményrendszer sajátossága az egymásra épülés következetes érvényesítése. A történelemszemléletéből pedig kiemelkedő vonás az emberi döntések, cselekedetek mögött meghúzódó motivációk differenciált feltárása; a történelmi változás és a fejlődés fogalmának tudatos megkülönböztetése; árnyalt, sokoldalú kép kialakítása a vizsgált korokról; a történelmi források vizsgálatának felhasználása a megfelelő történelmi szemlélet kialakításánál és fejlesztésénél; az elsődleges és a másodlagos források kritikai szellemű feldolgozásának gyakorlása; az önálló problémamegoldási képességek fejlesztése. A fenti anyagnak kiemelhető az a jellegzetessége, miszerint a történelmi képességfejlesztés végcélja a történelmi megértés, a forrásfeldolgozás és a történelmi interpretációk kérdésének a vizsgálata során is a komplex látásmód kialakítása, a történelmi eseményekben benne rejlő és a róluk szóló ismertetésekben és értékelésekben is tetten érhető ellentmondások felismerésének a képessége.

Mivel úgy láttam, hogy ezen követelmények megfelelnek annak, amit magam is megpróbálok megvalósítani, kíváncsi lettem arra, miként működik mindez a gyakorlatban. Meg lehet-e csinálni egy konkrét történelmi anyag feldolgozásának tervét e követelményrendszer igényeinek megfelelően?

Történelmi témának a 6.osztályban tanult Kalandozások és az államalapítás című témát választottam. A tervezés első lépéseként ki kellett választanom a követelmények közül azokat, amelyek fejlesztésére e történelmi téma megfelelő módot nyújt, és amelyet a tanulók életkori sajátosságai és aktuális képzettségi színvonala is

lehetővé tesz. Ez az a tervezési fázis, amikor a tárgyi műveltsége és pedagógiai tudása együttesen határozza meg a tervezés színvonalát. Egyszerre kell látni mindazokat a tartalmi lehetőségeket, amelyekre a téma problematikája és a róla rendelkezésre álló irodalom alkalmat ad, és mindazokat a reális korlátokat, amelyek a gyerekek képességeiből adódnak. E szempontok figyelembe vételével kialakult az eredeti struktúrát tükröző, de lényegesen rövidebb tevékenység lista. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ezeken a tevékenységeken kívül semmilyen más típusú feladatot nem végeznek majd a tanulók, hanem azt, hogy a gyakorlás, a feldolgozás során kitüntetett figyelmet kell ezekre fordítani. Ez utóbbi a teljes fejlesztési folyamat megtervezését igényli a kiválasztott tevékenység típusok terén. Amibe tartozik a fejlesztést szolgáló új feladattípusok és szemléleti megközelítések megismertetése a tanulókkal, majd megfelelő számú és differenciáltságú lehetőség biztosítása ezek gyakorlására és végül egy olyan ellenőrzési és értékelési forma, amely lehetőséget nyújt annak megállapítására, hogy a célul kitűzött tevékenységfajtákban valóban fejlődött-e a tanulók teljesítménye.

A fejlesztendő tevékenységeket meghatározó időterveknek megvan az a veszélye, hogy a közvetítendő és az elsajátítandó ismeretanyag cseppfolyóssá válhat. Ez akkor tudatosodik a tanárban, amikor esetleg a feladatmegoldások tekintetében sikeres óra után, össze kell állítania, hogy melyek azok a konkrét ismeretek, amelyek minden tanulótól számonkérhetők. Ezt elkerülendő, a kiválasztott tevékenységek és a feldolgozás módjára vonatkozó megjegyzés után a témához készített időtervemben rögzítettem a tartalomra vonatkozó elképzeléseimet. Ez a tartalmak körét, kognitívumokat és a témának azt a megközelítésmódját írta le, amelyet a leghasznosabbnak tartottam. A tervezet végén alcímekben megfogalmaztam, hogy milyen sorrendben és milyen tagolással kívánom a témához tartozó eseményeket a tanulókkal megismertetni. Az egyes alcímek nem minden esetben jelentenek külön tanórát, így az egész témára fordított időt tíz órában állapítottam meg. Végül is az alábbi tervezet állt a rendelkezésemre akkor, amikor a szükséges feladatok megtervezése került sorra.

Kalandozások és az államalapítás

Képességek

Történelmi megértés

Egy konkrét eseménysorozat pontos bemutatása.

Változások bemutatása egy-egy történelmi korszakon belül.

Egy történelmi periódus többoldalú bemutatása.

Annak leírása, hogy egy történelmi szituációban miként különböztek egymástól az emberek véleményei, nézetei.

Történelmi források feldolgozása

Vonjon le következtetéseket történelmi forrásokból.

A különböző történelmi forrásokból származó információkat rakja össze.

Annak ismertetése, hogy a rendelkezésre álló történelmi forrás mennyire alkalmas a vizsgált kérdés megválaszolásához.

Ítélje meg a források hitelességét és értékét a keletkezési körülményeik alapján.

Történelmi információk interpretációja

Annak tudatosodása, hogy a múltban lezaj-

lott eseményeknek egymástól eltérő tartalmú bemutatása is előfordulhat.

Különbőség tétel a tények és a vélemények között.

Annak megértése, hogy a megfelelő mennyiségű források hiánya miatt egymásnak ellentmondó történelmi ismertetések és értékelések is születhetnek.

A korról kapcsolatos ismereteket elsősorban történeteken keresztül és a rendelkezésre álló történelmi források alapján dolgozzák fel és sajátítsák el a tanulók. A történetek között szerepeljenek mondák, történelmi események, a korban játszódtó történelmi elbeszélések. E kor történelmi forrásai közül mindenképp fel kell használni a srokok leletanyagát, a nyugati és a magyar krónikák feljegyzéseit, a magyar királyok által kiadott törvények és oklevelek egyes részleteit.

Kérdezz, kommunikálj, alkoss szóban, írásban és manuálisan!

Tartalom

Az alábbi témákról kell a tanulóknak konkrét ismereteket szerezniük:

Mindennapi élet: öltözet, lakóhely, táplálkozás, közlekedés, szórakozás, vallási szertartások

Híres emberek: Madarász Henrik, Ottó, Taksony, Géza, Szent István, Koppány, Aba Sámuel, Szent Gellért, I. Endre, I. Béla, VII. Gergely, IV. Henrik, Szent László, Könyves Kálmán

Híres események: St. Gallen-i kaland, augsburgi csata, a quedlinburgi királytalálkozó, István és Koppány küzdelme, Szent István megkoronázása, Vazul megvakítása, I. Endre és Béla herceg közös harca a németek ellen, Szent László hőstettei, Canossa-járás, Horvátország és Dalmácia elfoglalása, István király szentté avatása, Könyves Kálmán és Álmos herceg viszálya, Az aradi gyűlés, III. Béla hazatérése a bizánci udvarból

A tanulóknak meg kell ismernie azokat a történelmi eseményeket, amelyek a magyarságot arra készítették, hogy korábbi életmódjukat, vallásukat, politikai és társadalmi redjüket feladva feudális keresztény államot hozzanak létre a Kárpát-medencében. Tanulniuk kell

azokról a jelentős változásokról, amelyek e viszonylag rövid történelmi periódus alatt az emberek, különösképpen a vezető réteg tagjainak a mindennapi életében, gondolkodásmódjában, viselkedésében, anyagi és szellemi kultúrájában lezajlottak. A történelmi vizsgálódás középpontjába az államalapításnak nevezett eseménysorozat megismerése, illetve az ehhez kapcsolódó okoknak és következményeknek a feltárása kell, hogy kerüljön.

A honfoglaló magyarság társadalma és életmódja

A kalandozó hadjáratok

Géza külpolitikája

A kereszténység terjesztése és az ellenálló törzsfők leverése

István megkoronázása

Az állami és az egyházi szervezet kiépítése

A pápaság és császárság harca

Kelet-Közép-Európa a 11-12. században

Trónviszályok, pogánylázadások, német beavatkozási kísérletek

Szent László és Könyves Kálmán

A 11. századi magyarság társadalma és életmódja

Magyarország a 12. században

A fenti tervezet alapján célirányosan kezdhető meg a megfelelő ismeretforrások összeválogatása és a feladatok, feladatsorok megtervezése. A következőkben néhány példát szeretnék bemutatni arra, hogy milyen megoldásokat találtam az egyes tevékenységfajták gyakoroltására a Kalandozások és az államalapítás témájának tanítása során. Az a leghatékonyabb megoldás, amikor ezek a fejlesztendő tevékenységek egy-egy feladaton belül egyszerre fejleszthetők.

Egy történelmi periódus többoldalú bemutatása.**Vonjon le következtetéseket történelmi forrásokból****A különböző történelmi forrásokból származó információkat rakja össze.**

A téma feldolgozását azzal kezdtük, hogy a tanulók a Kárpát-medence honfoglalás kori temetőiről készült rajzokat vizsgálták meg: Vezéri sír (Zemplén); Harcos nagycsaládi temető (Bezded); Köznépi temető (Ellend).

Az volt a feladatuk, hogy magyarázatot adjanak arra, mi az oka annak, hogy ugyanabból a korszakból és ugyanazon területen ennyire eltérő temetkezési szokásokra utaló temetőket tártak fel. A gyerekek divergens gondolkodásának fejlesztésére mindig remek lehetőséget nyújtanak a régészeti leletek. Ez esetben is sok érdekes és logikus megoldás gyűlt össze, és persze felbukkant az etnikai és a társadalmi különbségekre utaló válasz is. Itt alkalom volt arra is, hogy röviden megemlítssem az e tárgy kapcsán a történetudományban is kialakult ellentétes véleményeket. Mi azon a nyomon haladtunk tovább, hogy megvizsgáltunk legalább 30-40 honfoglalás kori magyar tárgyról és sírről készített rajzot abból a szempontból, hogy ezek miként utalnak a vagyoni és társadalmi különbségekre. Régi probléma az, hogy az elsődleges források képeivel általában úgy találkozunk a tanulók, hogy mindjárt a belőlük levonható következtetéseket is mellette olvashatják, elvéve tőlük így az önálló felfedezés örömeit. A másik általános probléma az, hogy egy-két tárgy megnezésével végeztetjük el azon feladatokat, amelyek a tárgyi emlékekből történő következtetések gyakorlását hivatottak szolgálni. Ez egyrészt egy nagyon szegényes élmény-

anyagot jelenthet a kor életéről, másrészt ellentéres az "egy forrás nem forrás" elvével. Az első órán a tanulóim szöveges információval szinte nem is találkoztak, hanem maguknak kellett jegyzetként vagy szövegszerűen rögzíteniük az órán tett megállapításaikat. A tárgyi forrásokon kívül a korról készült rekonstrukciós rajzok sokaságát használtuk fel. Ezek alapján a társadalmi és vagyoni különbségekre utaló jegyeken kívül a félnomád életmód jellegzetességeinek a megfigyelése és összegyűjtése folyt. A táblát beborító képeket egy külföldi utazó szemével kellett megnézniük, azért, hogy otthon minél színesebb beszámolót tudjanak adni az új európai nép, a magyarok életéről. Ezután a nomád, félnomád és a letelepült életmódra jellemző jegyeket bemutató táblázat segítségével kellett meghatározniuk, hogy honfoglalás-kori népünkre melyik lehetett a leginkább jellemző. A következő órára az elvégzett feladatok alapján egy olyan szóbeli felelettel kellett készülniük, amelyben a táblára kitett rajzok, képek segítségével bemutatták a honfoglaló magyarok életét, különös tekintettel a vagyoni és társadalmi különbségekre és a félnomád életmód jellemzőire. Szorgalmi munkaként elbeszélést írhattak egy nyugatról érkezett vándorról, aki eltöltött néhány napot a honfoglaló magyarok között. Értékelési szempontjaink e munkákhoz a következők voltak: a honfoglaló magyarok életéről mennyire pontos és színes képet kapunk belőle; érvényesül-e a fogalmazásban az a szempont, hogy ezt egy nyugatról érkezett ember mondja el; a fogalmazás érdekessége, színvonala.

A következő órán a magyarok társadalmi rendjéről már szöveges információkat is kaptak. Ezeket gondolkodtató kérdések segítségével kellett feldolgozniuk. Itt csak azt a részt mutatom be ebből, amikor a szöveges információkat grafikus ábra is kiegészítette, illetve amikor a helyes válasz megadásához a frankokról tanultak felidézése is szükségük volt.

Nemzetség, törzs, ország

(Dienes István alapján)

A különböző jellegű forrásokból nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetségfők, a "bő"-k maguk is engedelmességgel tartoztak. Körülbelül 5-6 nemzetség tartozott egy törzsfő alá, akit "úr"-nak neveztek. Ezeknek az uraknak a területe volt az ő "uruszáguk", vagyis országuk. Népmeséink "hetedhét országa", "hét országra szóló" kifejezése egybevág a vérszerződés mondájában megőrzött hét törzsfő emlékével. Ez utóbbi hagyomány azonban arra is utal, hogy a magyar törzseket már a honfoglalás előtti időben egységes irányítás fogta össze. A magyar törzsek egybekovácslódásáról a régészeti adatok vallanak, hiszen sem a tárgyi hagyományban, sem a szokásanyagban nem jelentkezik törzsi elkülönülés. Valószínű, hogy a honfoglalás idején még két fejedelem állt a törzsek élén, de röviddel ezután Árpád már egyeduralkodó nagyfejedelem lett, utódai pedig a trón egyedüli jogos örököseivé váltak.

Kérdések:

a. Miért alakulhatott ki ez a alá- fölérendeltségi rend a nemzetségfők, törzsfők és a nagyfejedelem között?

b. Milyen okok játszhattak közre abban, hogy a fejedelmi hatalom egy adott időszakban mennyire volt szilárd a nemzetség- és törzsfők felett?

c. A honfoglaló magyarság társadalmi rendje mennyire látszik alkalmasnak egy feudális királysággá való átalakuláshoz? Mi az, ami ezt a leginkább megnehezíthette?

Egy konkrét eseménysorozat pontos bemutatása.

Annak tudatosodása, hogy a múltban lezajlott eseményeknek eltérő tartalmú bemutatása is előfordulhat.

Ítélje meg a források hitelességét és értékét a keletkezési körülmények alapján.

E fejlesztési feladatoknak kiváló lehetőségét találtam a kalandozó hadjáratokról szóló történetekben, amelyek a nyugati és a magyar krónikákban maradtak fenn. Először a gyerekeknek el kellett mesélniük vagy el kellett játszaniuk a történeteket: Lehel kürtje, Botond, A kalandozó magyarok győzelme a "Gyermek" Lajos fölött, Madarász Henrik győzelme a magyarok felett. Az egyes történetek tartalmi és hangvételi összehasonlításától jutottunk el a nyilvánvaló pozitív és negatív elfogultságok önálló kikereséséig, illetve annak az általános tanulságnak a megfogalmazásáig, hogy az írott források esetében mennyire fontos ismerni a szerző személyes viszonyát a bemutatott eseményekhez és a szereplőkhöz.

A kalandozások témája arra is lehetőséget adott, hogy a gyerekek konkrét élményeket szerezzenek arról, hogy ugyanannak a történelmi eseménynek eltérő tartalmú bemutatása a történészek között is lehetséges, sőt ez jellemző. Rövid, célirányosan kiválasztott idézetekből a legjobbak megismerhették Engel Pál, Kristó Gyula és Bakay Kornél egymástól eltérő véleményét arról, hogy szervezett, központilag irányított akciók voltak-e a kalandozó hadjáratok. A tanulóknak önállóan kellett a véleményekben tükröződő különbségeket megállapítaniuk és a legjellemzőbb állításokat megragadniuk. Ezek után mutatták be a vita lényegét a többieknek. Azt a megjegyzést szeretném tenni, hogy a magyar történelemtanítás viszonylag sok figyelmet szentel az elsődleges írásos források vizsgálatára, de alig-alig fordít gondot arra, hogy a tanulókat felkészítse a történelmi témájú cikkek és szakkönyvek megfelelő olvasására. Gondolok itt arra, hogy az ellentétes véleményeket a történettudomány természetes jelenségének tartsák; képesek legyenek az egyoldalúságok, a megalapozatlan következtetések felismerésére, illetve jó érzékkel tudjanak színvonalas műveket és cikkeket választani egy adott téma megismeréséhez.

Annak leírása, hogy a történelmi szituációkban miként különböztek egymástól az emberek véleményei, nézetei.

A kereszténység felvétele, az új feudális rend küzdelme a régi pogány, nemzetségi, törzsi renddel, Géza és István harca az ellenálló törzsfőkkel, a királyi hatalmat támogatók és támadók közötti konfliktusok számtalan olyan szerepjátékra adnak alkalmat, amelyek során az eseményeket a gyerekek valamelyik résztvevő bőrébe bújva élhetik át és érthetik meg. Ez természetessé teszi a számukra azt a belső érzéket, amely képes szempontokat váltani a történelmi konfliktusok vizsgálata közben, amely később differenciált történelmi empátiává fejlődhet. Miután Géza kül- és belpolitikáját többek között Kósa Csaba: Vörös mezőben zöld oroszán című könyvének megfelelő elbeszélései alapján megismertük, a gyerekeknek a következő páros szerepjátékra kellett felkészülniük: Géza és István, Koppány és István, Nagy Ottó és egyik tanácsadója, Két szabad magyar harcos, Két idegen lovag, Két térítő szerzetes.

Ez a feladat egyszerre sok probléma kreatív megoldását igényelte a gyerekektől. Ki kellett találniuk azt a szituációt és témát, amely a legjobb lehetőséget biztosíthatta ahhoz, hogy érdekes beszélgetéssé váljon az általuk választott szereplők dialógusa, és amely alkalmat adhatott a tanult ismeretek közül minél több felhasználására. Ezután kellett a megfelelő szövegeket és játékot kitalálniuk és a bemutatáshoz gyakorolniuk. Sok eredetiség jelent meg ezekben a játékokban. A gyerekek még nézőkként is felvillanyozódva aktivizálják ilyenkor az ismereteiket. Meggyőződésem,

hogy ebben a korban a szerepjátéknál nincs hatékonyabb és népszerűbb formája a történelmi eseményekben résztvevők eltérő nézeteinek a megértéséhez.

A konkrét feladatokból itt most természetesen csak azok közül mutattam be néhányat, amelyek szerintem leginkább tükrözi, hogy a tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás miként tudja felfrissíteni pedagógiai repertoárunkat.

Befejezésül az ellenőrzés és értékelés kérdéséről szeretnék néhány gondolatot elmondani. Nyilvánvaló, hogy az általam készített időterv képzési szempontjai és az ismeretek elsajátításának ismertetett módja ezen a területen is új formák kialakítását igényli. Most arra nem akarok részletesen kitérni, milyen lehetőségek vannak az órán elvégzett feladatok folyamatos értékelésére. Inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az írásbeli dolgozatoknak is olyan feladatokat kell tartalmazni, amelyek egyszerre igénylik a gyerekektől a tárgyi ismereteket pontos felidézését és a gyakorolt tevékenységek alkalmazását. Így biztosítható az, hogy a tanulók az ismeretelsajátítás módjának megfelelően adhassanak számot a tudásukról és a tanárnak módja legyen a képességfejlesztés hatékonyságának az ellenőrzésére és értékelésére. Fontos, hogy a gyerekek ebben a kérdésben is beavatottakká váljanak. A témazáró dolgozatról előzetesen azt is meg kell tudniuk, hogy milyen típusú feladatokra és kérdésekre számítsanak.

A általam bemutatott esetben például ilyen feladatok szerepeltek a dolgozatban: Írd le röviden a Lehel kürtjéről szóló történet! Szerinted mennyire hiteles forrása ez a magyar kalandozó hadjáratoknak? Miért? Géza fejedelemként magyarázd el, miért kértél keresztény térítő papokat a német-római császártól!; Az ok-okozati összefüggések közül minél többet bemutatva ismertesd, miért került válságba a Magyar Királyság István halála után!

A pedagógusok tervező munkája a kerettantervek megjelenésével a korábbi és a jelenlegi gyakorlatnál nagyobb szerepet fog játszani az iskolai oktatás színvonalában. Sokunk számára vonzó és izgalmas feladatot jelenthet a képességfejlesztő pedagógia adaptációja a történelemtanítás tervezésében. Ehhez szerettem volna a saját tapasztalataim bemutatásával kedvet csinálni.